

UBEZPIECZENIA SPOŁECZNE

Repetitorium

Grażyna Szyburska-Walczak

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **4**

UBEZPIECZENIA SPOŁECZNE

Repetitorium

Grażyna Szyburska-Walczak

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **4**

Stan prawny na 14 lutego 2023 r.

Wydawca
Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący
Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne
Violet Design Wioletta Kowalska

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2023

ISBN 978-83-8328-415-6
4. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przykopowa 33
tel. 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	21
---------------------	----

Rozdział I

Zagadnienia wstępne	25
1. Dlaczego ubezpieczenia społeczne są takie skomplikowane?	25
1.1. Jak narodziły się ubezpieczenia społeczne?	25
1.2. Uwarunkowania demograficzne, ekonomiczne, prawne i społeczne polskiego systemu ubezpieczeń społecznych	25
2. Zabezpieczenie społeczne, ubezpieczenie społeczne, zaopatrzenie społeczne, pomoc społeczna – rozróżnienie podstawowych pojęć	26
2.1. Zabezpieczenie społeczne	26
2.2. Ubezpieczenie społeczne	27
Ubezpieczenie społeczne a ubezpieczenia społeczne	28
2.3. Zaopatrzenie społeczne	28
Typowe przypadki świadczeń o charakterze zaopatrzeniowym	28
2.4. Pomoc społeczna	28
2.5. Czy ubezpieczenie zdrowotne należy do ubezpieczeń społecznych?	29
3. Charakterystyczne cechy regulacji polskiego systemu ubezpieczeń społecznych jako elementu zabezpieczenia społecznego	30
3.1. Konstytucja RP jako wzorzec regulacji w sprawach dotyczących zabezpieczenia społecznego	30
3.2. Kto jest obowiązany do realizowania konstytucyjnych praw podmiotowych?	31
3.3. Charakterystyka uregulowań dotyczących ubezpieczeń społecznych jako elementu zabezpieczenia społecznego	31
3.4. Podstawowe akty prawne regulujące funkcjonowanie systemu ubezpieczeń społecznych i system świadczeń z ubezpieczenia społecznego	33
4. Konwencje i umowy międzynarodowe jako źródło międzynarodowego prawa socjalnego	33
4.1. Podstawowe źródła międzynarodowego prawa zabezpieczenia społecznego	33

4.2.	Karta praw podstawowych Unii Europejskiej	36
5.	Prawo unijne. Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego	37
5.1.	Zasada bezpośredniego stosowania norm unijnych	37
5.2.	Zasada swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Unii	37
5.3.	Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego jako instrument służący ochronie interesów pracownika przemieszczającego się wewnątrz Unii. Gdzie szukamy norm koordynujących?	38
5.4.	Zakres podmiotowy i przedmiotowy rozporządzenia nr 883/2004	39
5.5.	Podstawowe zasady koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego	40
5.5.1.	Zasada jedności stosowanego ustawodawstwa	40
5.5.2.	Zasada sumowania okresów ubezpieczenia (zatrudnienia i zamieszkania)	44
5.5.3.	Zasada równego traktowania	44
5.5.4.	Zasada zachowania praw nabytych (transferu)	44
5.5.5.	Zasada równego traktowania świadczeń, dochodów, okoliczności i zdarzeń	44
6.	Pytania	45

Rozdział II

Zasady podlegania ubezpieczeniom społecznym

1.	Zakres przedmiotowy ustawy z 13.10.1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych	47
1.1.	Co tam znajdziemy?	47
1.2.	Zasada równego traktowania wszystkich ubezpieczonych bez względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, stan cywilny i rodzinny (art. 2a u.s.u.s.)	48
1.3.	Rodzaje ubezpieczeń społecznych wyodrębnione w polskim prawie ubezpieczeń (art. 1 u.s.u.s.)	49
1.4.	Podmioty realizujące zadania z zakresu ubezpieczeń społecznych (art. 3 ust. 1 u.s.u.s.)	49
1.4.1.	Zakład Ubezpieczeń Społecznych – status	49
1.4.2.	Fundusze emerytalne i towarzystwa emerytalne	50
1.4.3.	Rodzaje funduszy emerytalnych	51
1.4.4.	Płatnicy składek	51
1.5.	Co oznacza pojęcie ubezpieczonego?	52
1.5.1.	Definicja zawarta w ustawie systemowej	52
1.5.2.	Status osób, które w dniu wejścia w życie ustawy systemowej i po tej dacie nie podlegały ubezpieczeniu	53
2.	Obowiązkowe ubezpieczenia emerytalne i rentowe	53
2.1.	Podstawowe zasady podlegania obowiązkowym (przymusowym) ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym	53

2.2.	Zamknięty katalog podmiotów podlegających obowiązkowym ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym oraz okresy podlegania temu obowiązkowi (art. 6 i 13 u.s.u.s.)	54
2.3.	Kim jest osoba współpracująca?	86
2.4.	Istotne znaczenie kwalifikacji stosunku prawnego łączącego strony umowy	88
3.	Zbieg tytułów do ubezpieczeń emerytalnego i rentowych	89
3.1.	Umowa o pracę jako tytuł do obowiązkowych ubezpieczeń emerytalnego i rentowych i rozszerzona definicja pracownika (art. 9 ust. 1, art. 8 ust. 2a u.s.u.s.)	89
3.2.	Bezwzględne tytuły do ubezpieczenia łączące się z obowiązkiem ubezpieczenia każdego z nich i brakiem możliwości zwolnienia z takiego obowiązku (art. 9 ust. 1 u.s.u.s.)	91
3.2.1.	Obowiązkowe podleganie ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym w przypadku osób wykonujących pracę, realizujących umowę agencyjną, zlecenia, inną umowę o świadczenie usług, do której stosuje się przepisy dotyczące zlecenia, umowy o dzieło na rzecz pracodawcy, z którym łączy ich stosunek pracy i na rzecz innych szczególnych podmiotów (art. 9 ust. 1 u.s.u.s.)	92
3.2.2.	Uzależnienie obowiązku ubezpieczeń emerytalnego i rentowych z innych tytułów – nie bezwzględnych, ale tzw. ogólnych – od podstawy wymiaru składek z tytułu bezwzględnego (stosunku pracy, członkostwa w spółdzielni itd.)	93
3.3.	Status osoby spełniającej warunki do objęcia obowiązkowo ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi z kilku tytułów, z których żaden nie jest bezwzględnym tytułem ubezpieczenia (art. 9 ust. 2 i 2c u.s.u.s.)	95
3.3.1.	Szczególna rola tytułu, który powstał najwcześniej	95
3.3.2.	Szczególny skutek wysokości podstawy wymiaru składek (art. 9 ust. 2a u.s.u.s.)	96
3.3.3.	Osoba wykonująca pracę nakładczą (art. 9 ust. 2b)	97
3.3.4.	Najniższe a minimalne wynagrodzenie	98
3.3.5.	Prowadzący kilka rodzajów działalności pozarolniczej (art. 9 ust. 3 u.s.u.s.)	98
3.3.6.	Emeryci i renciści	98
3.3.7.	Pobierający zasiłek macierzyński i zasiłek w wysokości zasiłku macierzyńskiego (art. 9 ust. 1c, 1d, 1e i 6b u.s.u.s.)	100
4.	Dobrowolne ubezpieczenia emerytalne i rentowe	100
4.1.	Objęcie dobrowolnymi ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi na podstawie art. 7 u.s.u.s.	100
4.2.	Dobrowolne ubezpieczenie wynikające ze zbiegu tytułów (art. 9 u.s.u.s.)	101

4.3.	Praktyczne skutki przystąpienia do dobrowolnych ubezpieczeń emerytalnego i rentowych (art. 10 u.s.u.s.)	102
4.4.	Dobrowolne ubezpieczenie w okresie zawieszenia wykonywania działalności gospodarczej przez osoby prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą (art. 36a u.s.u.s.)	102
5.	Ubezpieczenie chorobowe	102
5.1.	Cel ubezpieczenia, narzędzia ochrony	102
5.1.1.	Świadczenia przewidziane w ustawie o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa – kompleksowy system pomocy pieniężnej	103
5.1.2.	Kto ustala prawo do zasiłków określonych w ustawie, wysokość zasiłków i dokonuje ich wypłaty?	104
5.1.3.	Kiedy przedawnia się roszczenie o wypłatę zasiłków?	104
5.1.4.	Czy można kontrolować korzystających z zasiłków?	105
5.2.	Podmioty podlegające obowiązkowemu ubezpieczeniu chorobowemu (art. 11 ust. 1 u.s.u.s.)	105
5.3.	Podmioty uprawnione do objęcia dobrowolnym ubezpieczeniem chorobowym na swój wniosek (art. 11 ust. 2 u.s.u.s.)	106
5.4.	Zasiłek chorobowy	107
5.4.1.	Komu i kiedy przysługuje (art. 4, art. 6 ust. 1, art. 7 u.ś.p.u.s.)	107
5.4.2.	Jak długo zasiłek chorobowy przysługuje (art. 8 i 9, art. 12 ust. 3 u.ś.p.u.s.)	108
5.4.3.	Okresy, za które zasiłek chorobowy nie przysługuje, ponieważ ochrona ubezpieczeniowa jest wyłączona, a prawo nie powstaje (okresy wyłączenia – art. 12 ust. 2 u.ś.p.u.s.)	109
5.4.4.	Okresy po ustaniu tytułu ubezpieczenia, za które zasiłek chorobowy nie przysługuje (dotyczy to niezdolności powstałej w czasie trwania i po ustaniu tytułu ubezpieczenia – art. 13 ust. 1 i 2 u.ś.p.u.s.)	110
5.4.5.	Okresy pozbawienia prawa do zasiłku chorobowego (art. 14, 15, 16 i art. 17 ust. 2 u.ś.p.u.s.)	111
5.4.6.	Okresy utraty prawa do zasiłku chorobowego (art. 17 ust. 1 i 2 u.ś.p.u.s.)	111
5.4.7.	Obowiązek dostarczenia zaświadczenia lekarskiego	113
5.4.8.	Wysokość zasiłku (art. 11 ust. 1 i 2 u.ś.p.u.s.)	114
5.4.9.	Co to jest podstawa wymiaru zasiłku i jak ją obliczyć?	114
5.5.	Świadczenie rehabilitacyjne	117
5.6.	Zasiłek wyrównawczy	118
5.7.	Zasiłek macierzyński (art. 29–31 u.ś.p.u.s.)	119
5.7.1.	Komu i jak długo przysługuje zasiłek macierzyński?	119
5.7.2.	Wysokość zasiłku macierzyńskiego	121
5.8.	Zasiłek opiekuńczy	123

5.8.1.	Komu przysługuje zasiłek opiekuńczy? (art. 32 ust. 1 i 2, art. 32a u.ś.p.u.s.)	123
5.8.2.	Przez jaki okres i w jakich warunkach przysługuje zasiłek opiekuńczy?	124
5.8.3.	Wysokość zasiłku	125
6.	Ubezpieczenie wypadkowe	125
6.1.	Cel ubezpieczenia	125
6.2.	Podmioty podlegające obowiązkowemu ubezpieczeniu wypadkowemu	126
	Podmioty podlegające obowiązkowo ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym wyłączone przez ustawodawcę z ubezpieczenia wypadkowego (art. 12 ust. 2 u.u.s.)	126
6.3.	Jakie zdarzenie wyczerpuje znamiona wypadku przy pracy?	127
6.3.1.	Zdarzenia zrównane z wypadkiem przy pracy w zakresie uprawnienia do świadczeń określonych w ustawie (art. 3 ust. 2 u.u.s.w.p.)	129
6.3.2.	Kto i w jakim trybie stwierdza wypadek przy pracy?	130
6.4.	Co nazywamy chorobą zawodową?	130
	Kto i w jakim trybie stwierdza istnienie choroby zawodowej?	131
6.5.	Świadczenia przewidziane w ustawie przysługujące z tytułu wypadku przy pracy lub choroby zawodowej	132
6.5.1.	Zasiłek chorobowy	132
6.5.2.	Świadczenie rehabilitacyjne	133
6.5.3.	Zasiłek wyrównawczy	133
6.5.4.	Jednorazowe odszkodowanie	133
6.5.5.	Jednorazowe odszkodowanie dla członków rodziny zmarłego wskutek wypadku przy pracy lub choroby zawodowej	134
6.5.6.	Renta z tytułu niezdolności do pracy	135
6.5.7.	Renta szkoleniowa	136
6.5.8.	Renta rodzinna	136
6.5.9.	Dodatek do renty rodzinnej	136
6.5.10.	Dodatek pielęgnacyjny	137
6.5.11.	Pokrycie kosztów leczenia z zakresu stomatologii i szczepień ochronnych oraz zaopatrzenia w przedmioty ortopedyczne (art. 6 ust. 1 pkt 11 u.u.s.w.p.)	137
6.5.12.	Czy zadłużenie z tytułu składek na ubezpieczenie wypadkowe wpływa na możliwość uzyskania świadczeń?	137
6.5.13.	Uszczerbek na zdrowiu w rozumieniu ustawy (art. 11 ust. 2 i 3 u.u.s.w.p.)	138
6.6.	Okoliczności wyłączające prawo do świadczeń na rzecz ubezpieczonego (art. 21 ust. 1 i 2 u.u.s.w.p.)	138
	Czy ubezpieczony może zataić okoliczności wyłączające prawo do świadczeń? (art. 21 ust. 3–5 u.u.s.w.p.)	140

6.7.	Kiedy ZUS wydaje decyzję o odmowie świadczenia z tytułu wypadku przy pracy? (art. 22 ust. 1 u.u.s.w.p.)	140
6.8.	Zbieg prawa do świadczeń (art. 24–26 u.u.s.w.p.)	141
6.9.	Wypadki powstałe w innych okolicznościach niż wymienione w ustawie wypadkowej	142
7.	Kiedy ustają ubezpieczenia?	143
7.1.	Ustanie dobrowolnych ubezpieczeń emerytalnego, rentowych i chorobowego na wniosek	143
7.2.	Ustanie dobrowolnych ubezpieczeń emerytalnego, rentowych i chorobowego z mocy prawa (art. 14 ust. 2 u.u.s.)	143
	Czy Zakład może wyrazić zgodę na opłacenie składki po terminie? (uchylony art. 14 ust. 2 pkt 2 u.u.s.)	144
8.	Pytania	144

Rozdział III

Zasady ustalania i egzekwowania składek na ubezpieczenia społeczne	149
1. Wysokość składki	149
1.1. Stopy procentowe składek (art. 22 ust. 1 u.u.s.)	150
1.2. Podział składki na ubezpieczenie emerytalne – subkonto	150
2. System finansowania składek, czyli kogo właściwie obciąża składka?	152
2.1. Składki finansowane w równych częściach z własnych środków przez płatników składek i ubezpieczonych (art. 16 ust. 1, 1a u.u.s.)	152
2.2. Współudział w finansowaniu składki (art. 16 ust. 1b u.u.s.)	153
2.3. Składki finansowane w całości z własnych środków przez ubezpieczonych (art. 16 ust. 2, 4 i 11)	153
2.4. Składki finansowane w całości z własnych środków przez płatników składek (art. 16 ust. 1d, 3, 5a, 9a u.u.s.)	154
2.5. Składki finansowane przez płatników składek, ale nie z własnych środków (przykłady)	154
2.6. Składki finansowane w całości przez budżet państwa	155
2.7. Szczególny rodzaj finansowania składek na ubezpieczenia emerytalne, rentowe, wypadkowe duchownych podlegających obowiązkowo tym ubezpieczeniom (art. 16 ust. 10 u.u.s.)	155
2.8. Odrębne zasady finansowania składek zatrudnionych osób niepełnosprawnych oraz niepełnosprawnych podejmujących działalność gospodarczą	156
3. Podstawa wymiaru składek	156
3.1. Przychód jako zasadnicza kategoria służąca wyznaczeniu podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe (art. 18 ust. 1 u.u.s.)	156
3.2. Katalog przychodów wyłączonych z podstawy wymiaru składek należnych za okres od 1.01.1999 r.	160

3.3.	Wyznaczanie podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe dla podmiotów szczególnych (art. 18 ust. 4–6, 14–15, art. 18b u.s.u.s.)	162
3.4.	Podstawa wymiaru składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe osób prowadzących działalność pozarolniczą	164
3.5.	Podstawa wymiaru składki osób wykonujących pracę na podstawie umowy agencyjnej, zlecenia albo innej umowy o świadczenie usług, do której zgodnie z Kodeksem cywilnym stosuje się przepisy dotyczące zlecenia, i osób z nimi współpracujących oraz podlegających dobrowolnie ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym na podstawie art. 7 u.s.u.s.	164
3.6.	Preferencyjne zasady ustalania podstawy wymiaru składek (art. 18a–18c u.s.u.s.)	165
3.7.	Górna granica podstawy wymiaru składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe w danym roku kalendarzowym	166
3.8.	Podstawa wymiaru składki na ubezpieczenie chorobowe i wypadkowe	167
3.9.	Weryfikacja podstawy wymiaru składek	168
3.10.	Zmniejszanie podstawy wymiaru składek (art. 18 ust. 9 i 10 u.s.u.s.)	169
4.	Odsetki za zwłokę od nieopłaconych w terminie składek (art. 23 u.s.u.s.)	169
5.	Oплата dodatkowa (art. 24 ust. 1a–1d u.s.u.s.)	170
6.	Przedawnienie należności z tytułu składek	171
6.1.	Terminy przedawnienia	171
	Należności nieulegające przedawnieniu (art. 24 ust. 5 u.s.u.s.)	172
6.2.	Hipoteka przymusowa (art. 26 u.s.u.s.)	172
6.3.	Zastaw (art. 27 u.s.u.s.)	173
6.4.	Przerwanie biegu przedawnienia	174
6.5.	Zawieszenie biegu przedawnienia	174
6.6.	Odroczenie terminu płatności składek i układ ratalny (art. 29 ust. 1–4 u.s.u.s.)	175
7.	Co się dzieje z nienależnie opłaconymi składkami? (nadpłata)	176
7.1.	Skąd płatnik poweźmie wiadomość o kwocie nienależnie opłaconych składek podlegających zwrotowi?	176
7.2.	Jakie działania powinien podjąć płatnik, aby uzyskać zwrot?	177
7.3.	Czy te należności się przedawniają?	177
8.	Składka na fundusze pozaubezpieczeniowe (art. 32 u.s.u.s.)	178
9.	Umarzanie należności z tytułu składek	178
9.1.	Fakultatywny charakter umorzenia	178
9.2.	Całkowita nieściągalność jako przesłanka umorzenia	179
10.	Odpowiedzialność innych osób za należności z tytułu składek oraz odpowiedzialność osób trzecich za zaległości składkowe	180
10.1.	Odpowiedzialność innych osób za zobowiązania składkowe	180

10.1.1. Odpowiedzialność małżonka	180
10.1.2. Następstwo prawne powstałe w wyniku łączenia, przekształcenia i przejścia podmiotów (art. 93, 93a–93c, 93e, 94 o.p.)	181
10.1.3. Odpowiedzialność spadkobierców za zobowiązania składkowe (art. 97 § 1 i 1a, art. 97a § 1–3, art. 98 § 1, art. 98 § 2 pkt 1, 2, 5, 7, art. 100, 101, art. 105 § 1 i 2 o.p.)	182
10.1.4. Odpowiedzialność zapisobiercy (art. 106 o.p.)	183
10.2. Odpowiedzialność osób trzecich za zaległości składkowe	183
10.2.1. Odpowiedzialność rozwiedzionego małżonka płatnika (art. 110 § 1, art. 110 § 2 pkt 2 i § 3 o.p.)	185
10.2.2. Odpowiedzialność członków rodziny płatnika (art. 111 § 1–4 i 5 pkt 1 o.p.)	186
10.2.3. Odpowiedzialność nabywcy przedsiębiorstwa lub jego zorganizowanej części (art. 112 § 1–5 o.p.)	186
10.2.4. Odpowiedzialność firmanta (art. 113 o.p.)	187
10.2.5. Odpowiedzialność właściciela, samoistnego posiadacza lub użytkownika wieczystego rzeczy lub prawa, wynajmującego, wydzierżawiającego, strony umowy leasingu i innych o podobnym charakterze (art. 114 o.p.)	188
10.2.6. Odpowiedzialność wspólników spółek prawa cywilnego, jawnych, partnerskich, komplementariuszy spółki komandytowej albo komandytowo-akcyjnej (art. 115 o.p.)	189
10.2.7. Odpowiedzialność członków zarządu spółek kapitałowych (art. 116 o.p.)	190
10.2.8. Odpowiedzialność osoby prawnej przejmującej lub powstałej w wyniku podziału (art. 117 o.p.)	195
10.2.9. Odpowiedzialność zarządcy sukcesyjnego (art. 117d o.p.)	195
10.2.10. Przedawnienie prawa do wydania decyzji o odpowiedzialności osoby trzeciej i zobowiązania wynikającego z decyzji o odpowiedzialności osoby trzeciej (art. 118 § 1 o.p.)	196
11. Pytania	197

Rozdział IV

Obowiązki ubezpieczonych i płatników składek	199
1. Podstawowe obowiązki związane ze zgłaszaniem do ubezpieczeń, rozliczaniem składek i zasiłków	199
2. Obowiązki ubezpieczonych związane z ustalaniem prawa do świadczeń i ich wysokości (art. 80 pkt 1–5 u.s.u.s.)	202
Czy kiedy ZUS uzna, że utrudniamy wyjaśnianie wszystkich okoliczności sprawy w postępowaniu dotyczącym ustalania prawa do świadczeń i ich wysokości, grożą za to jakieś sankcje?	203
3. Obowiązki płatników składek związane z realizacją uprawnień inspektorów kontroli ZUS (art. 88 u.s.u.s.)	203

4. Czy ZUS może zastępować płatnika w jego obowiązkach i czy istnieje norma kompetencyjna pozwalająca Zakładowi na podejmowanie działań z urzędu? 204
5. Pytania 204

Rozdział V

Postępowanie przed organem rentowym – decyzje Zakładu

- Ubezpieczeń Społecznych** 207
1. Wszczęcie postępowania 207
 2. Przebieg i charakterystyka postępowania przed organem rentowym 208
 3. Forma decyzji 210
 4. Katalog indywidualnych spraw, w których ZUS wydaje decyzje (art. 83 ust. 1 u.s.u.s.) 210
 5. Prawo do zaskarżenia decyzji jako realizacja zasady dwuinstancyjności wyrażonej w art. 78 Konstytucji RP 212
 6. Interpretacje indywidualne (art. 83d u.s.u.s.) 213
 7. Czy zaskarżona decyzja zawsze będzie rozpoznawana przez sąd? 216
 8. Szczególna instytucja ponownego rozpoznania sprawy na wniosek lub z urzędu (art. 83a ust. 1 i 2 u.s.u.s.) 217
 9. Swoiste instytucje przewidziane w przypadku przedłożenia nowych dowodów lub ujawnienia nowych okoliczności mających wpływ na prawo albo zobowiązanie w sprawach już rozstrzygniętych orzeczeniem właściwego sądu (art. 83a ust. 3 u.s.u.s.) 220
 10. Wypłata świadczeń 220
 - Czy ZUS ponosi konsekwencje nieterminowego ustalenia prawa do świadczenia albo jego nieterminowej wypłaty? (art. 85 ust. 1 u.s.u.s.) 222
 11. Ustawa systemowa jako samodzielna podstawa żądania zwrotu nienależnie pobranych świadczeń z odsetkami ustawowymi za opóźnienie w wysokości i na zasadach określonych w prawie cywilnym 223
 12. Pojęcie nienależnie pobranego świadczenia (art. 84 ust. 2 u.s.u.s.) 224
 - Jak należy rozumieć obowiązek pouczenia? 226
 13. Dochodzenie należności 227
 - Czy Zakład może odstąpić od żądania zwrotu należności z tytułu nienależnie pobranych świadczeń? 228
 14. Pytania 229

Rozdział VI

Emerytury i renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, emerytury

- kapitałowe i pomostowe** 231
1. Podstawowe zasady zreformowanego systemu emerytalnego 231
 - 1.1. Charakterystyka systemu filarowego 232
 - 1.2. Zakład Ubezpieczeń Społecznych jako I filar 233

1.3.	Otwarte fundusze emerytalne – II filar	233
	Podstawowe zasady funkcjonowania otwartych funduszy emerytalnych	234
1.4.	Dobrowolne formy przezorności – III filar	236
1.5.	Źródła regulacji	237
2.	Zakres przedmiotowy ustawy emerytalnej	238
2.1.	Obszary regulacji	238
2.2.	Świadczenia przysługujące z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych uregulowane ustawą emerytalną	238
3.	Okresy składkowe i nieskładkowe jako podstawowe pojęcia stosowane przy ustalaniu warunków nabycia prawa do świadczeń z ubezpieczeń emerytalnego i rentowych	239
3.1.	Okresy składkowe (art. 6 ust. 1 pkt 1–10, ust. 2 pkt 1–17 u.e.r.)	239
	Okresy składkowe bez składki	242
3.2.	Okresy nieskładkowe (art. 7 u.e.r.)	243
3.3.	Okresy uzupełniające (art. 10, 10a u.e.r.)	248
3.4.	Okresy ubezpieczenia za granicą	250
4.	Emerytury z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych	251
4.1.	Emerytury dla ubezpieczonych urodzonych przed 1.01.1949 r.	251
4.1.1.	Emerytury w wieku podstawowym (art. 27 u.e.r.)	252
4.1.2.	Emerytury z urzędu zamiast pobieranej renty z tytułu niezdolności do pracy (art. 27a u.e.r.)	253
4.1.3.	Emerytury przy obniżonym stażu (art. 28 u.e.r.)	253
4.1.4.	Emerytury wcześniejsze (art. 29–31 u.e.r.)	254
4.1.5.	Emerytury w wieku obniżonym (art. 32, 33 u.e.r.)	255
4.1.6.	Emerytury kolejowe (art. 40–45 i 50 u.e.r.)	258
4.1.7.	Emerytury górnicze	259
4.1.8.	Emerytury wcześniejsze przyznawane na podstawie odrębnych przepisów (art. 30 u.e.r.)	260
4.2.	Emerytury dla ubezpieczonych urodzonych po 31.12.1948 r. a przed 1.01.1969 r. (art. 46 u.e.r.)	261
4.3.	Emerytury przyznawane bez względu na wiek	262
4.3.1.	Emerytura przyznawana na podstawie art. 58 ust. 3 u.s.r.	262
4.3.2.	Emerytury dla osób opiekujących się dziećmi tzw. specjalnej troski	263
4.3.3.	Emerytury górnicze przyznawane bez względu na wiek (art. 50e u.e.r.)	263
4.3.4.	Emerytury nauczycielskie przyznawane bez względu na wiek (art. 88 KN)	264
4.4.	Emerytury dla ubezpieczonych urodzonych po 31.12.1948 r. (art. 24 i 24a u.e.r.)	265
	Emerytury z urzędu zamiast renty pobieranej z tytułu niezdolności do pracy (art. 24a u.e.r.)	267

4.5.	Emerytury częściowe	267
4.6.	Rodzicielskie świadczenie uzupełniające (tzw. emerytura matczyzna)	268
5.	Emerytury pomostowe	269
5.1.	Charakter świadczenia	269
5.2.	Nowe definicje pracy w warunkach szczególnych i o szczególnym charakterze oraz pracownika wykonującego takie prace	270
5.3.	Warunki przyznania emerytury pomostowej (art. 4 pkt 1–6 u.e.p.)	271
5.4.	Rekompensaty	273
6.	Renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych	274
6.1.	Niezdolność do pracy, niezdolność do samodzielnej egzystencji	274
6.2.	Tryb orzekania o niezdolności do pracy	277
6.3.	Warunki nabycia prawa do renty z tytułu niezdolności do pracy	279
6.3.1.	Wypadek w drodze do pracy lub z pracy (art. 57b u.e.r.)	281
6.3.2.	Warunek posiadania wymaganego okresu składkowego i nieskładkowego	282
6.3.3.	Warunek powstania niezdolności w okresie objętym ochroną ubezpieczeniową	284
6.3.4.	Przywrócenie prawa do renty (art. 61, 72 u.e.r.)	284
6.4.	Renta szkoleniowa (art. 60 u.e.r.)	285
6.5.	Renta rodzinna	286
6.5.1.	Renta rodzinna dla dzieci zmarłego	287
6.5.2.	Renta rodzinna dla przyjętych na wychowanie i utrzymanie przed osiągnięciem pełnoletności wnuków, rodzeństwa i innych dzieci (art. 67 ust. 1 pkt 2 u.e.r.)	288
6.5.3.	Renta rodzinna dla wdowy (wdowca)	290
6.5.4.	Renta rodzinna dla rodziców	292
6.5.5.	Wysokość renty rodzinnej (art. 73, 76 u.e.r.)	292
7.	Dodatek pielęgnacyjny, zasiłek pogrzebowy	293
7.1.	Dodatek pielęgnacyjny – komu przysługuje i ile wynosi?	293
7.2.	Zasiłek pogrzebowy	293
7.2.1.	W jakiej sytuacji przysługuje zasiłek pogrzebowy? (art. 77 ust. 1–3 u.e.r.)	293
7.2.2.	Komu przysługuje zasiłek pogrzebowy i w jakiej wysokości?	294
8.	Ustalanie wysokości świadczeń	295
8.1.	Pojęcia niezbędne dla zrozumienia procesu ustalania świadczeń	295
8.1.1.	Kwota bazowa	295
8.1.2.	Podstawa wymiaru emerytury i renty	295
8.1.3.	Podstawa wymiaru emerytury dla osoby, która wcześniej miała ustalone prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy	298
8.1.4.	Podstawa wymiaru emerytury dla osoby, która wcześniej miała ustalone prawo do emerytury	298
8.1.5.	Kapitał początkowy	299

8.1.6.	Podstawa obliczenia emerytury. Wypłata gwarantowana	301
8.1.7.	Pomniejszanie podstawy wymiaru emerytury o sumy wcześniej pobranych emerytur	303
8.2.	Ustalanie wysokości rent	305
8.2.1.	Renta dla osoby całkowicie niezdolnej do pracy (art. 62 ust. 1, 1a, 3, art. 63 ust. 1 u.e.r.)	305
8.2.2.	Renta dla osoby częściowo niezdolnej do pracy (art. 62 ust. 2 u.e.r.)	306
8.3.	Ustalanie wysokości emerytur	306
8.3.1.	Wysokość emerytury dla ubezpieczonych urodzonych przed 1.01.1949 r. i ubezpieczonych urodzonych w latach 1949–1968, którzy spełnili warunki do przyznania emerytury na starych zasadach	306
8.3.2.	Wysokość emerytury dla ubezpieczonych urodzonych po 31.12.1948 r.	309
8.3.3.	Wysokość emerytury mieszanej dla ubezpieczonych urodzonych po 31.12.1948 r. (art. 183 u.e.r.)	310
9.	Emerytury kapitałowe	311
9.1.	Zakres przedmiotowy ustawy o emeryturach kapitałowych (art. 1 u.e.k.)	311
9.2.	Rodzaje emerytur kapitałowych, charakterystyka świadczenia	312
9.2.1.	Okresowa emerytura kapitałowa	312
9.2.2.	Dożywotnia emerytura kapitałowa	313
10.	Zmiana wysokości świadczeń z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych i ponowne ustalenie prawa do świadczeń	314
10.1.	Waloryzacja (art. 88–94 u.e.r.)	314
10.2.	Dodatkowe roczne świadczenie pieniężne dla emerytów i rencistów	315
10.3.	Zmiana wysokości świadczeń uzależnionych od niezdolności do pracy	316
10.4.	Zmiana wysokości nowej emerytury z art. 24 i 24a (art. 108 u.e.r.)	316
10.5.	Zmiana wysokości renty i emerytury obliczonej na starych zasadach	317
10.5.1.	Ponowne ustalenie emerytury lub renty od podstawy wymiaru świadczenia ustalonej według reguł art. 15 u.e.r. z zastosowaniem nowej kwoty bazowej do części socjalnej i stażowej	317
10.5.2.	Ponowne obliczenie emerytury u osób, wobec których zastosowanie miało ograniczenie wysokości podstawy emerytury do 250% przeciętnego wynagrodzenia	318
10.5.3.	Przeliczenie podstawy wymiaru świadczenia (art. 111 u.e.r.)	318
10.5.4.	Doliczenie nieuwzględnionych okresów składkowych (art. 112, 113 u.e.r.)	319
10.5.5.	Przeliczenie z wyeliminowaniem „lat pustych”	320

10.5.6. Ponowne ustalenie wysokości emerytury zawieszanej od 1.10.2011 r. z powodu kontynuowania zatrudnienia u pracodawcy, na rzecz którego emeryt wykonywał je bezpośrednio przed dniem nabycia prawa do emerytury (art. 194c–194h u.e.r.)	320
10.6. Ponowne ustalenie prawa do świadczeń lub ich wysokości poprzez wzruszenie prawomocnej decyzji rentowej	321
11. Podstawowe zasady ustalania świadczeń objętych ustawą emerytalną i ich wypłaty	326
11.1. Powstanie i ustanie prawa do świadczenia	326
11.2. Zawieszenie prawa do świadczenia	327
11.3. Zmniejszenie prawa do świadczenia	330
11.4. Wstrzymanie i wznowienie wypłaty świadczeń (art. 134 ust. 1, art. 135 u.e.r.)	331
11.5. Wypłata świadczeń niezrealizowanych (art. 136 u.e.r.)	332
11.6. Zwrot nienależnie pobranych świadczeń (art. 138–138a u.e.r.)	333
11.6.1. Pojęcie nienależnie pobranego świadczenia (art. 138 ust. 2 i 3 u.e.r.)	334
11.6.2. Szczególne obowiązki banków	335
11.7. Potrącenia ze świadczeń (art. 139–141 u.e.r.)	337
12. Świadczenia przyznawane w szczególnym trybie finansowane z budżetu państwa	339
13. Pytania	340

Rozdział VII

III filar – indywidualne formy przezorności	343
1. Pracownicze programy emerytalne	343
1.1. Formy prowadzenia pracowniczych programów emerytalnych (art. 6 ust. 1 u.p.p.e.)	344
1.2. Jak funkcjonuje pracowniczy program emerytalny?	344
2. Indywidualne konta emerytalne	347
3. Indywidualne konto zabezpieczenia emerytalnego	349
4. Pracownicze plany kapitałowe	351
5. Pytania	354

Rozdział VIII

Inne świadczenia zlecone Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych do wypłaty	357
1. Podstawowe akty prawne	357
1.1. Świadczenie przedemerytalne	357
1.2. Renta socjalna	363
1.3. Nauczycielskie świadczenie kompensacyjne	366
1.4. Świadczenie uzupełniające dla osób niezdolnych do samodzielnej egzystencji	369

1.5. Świadczenie wyrównawcze dla osób uprawnionych do wcześniejszej emerytury z tytułu opieki nad dziećmi	370
1.6. Świadczenie wyrównawcze dla działaczy opozycji antykomunistycznej oraz osób represjonowanych z powodów politycznych	370
2. Pytania	371

Rozdział IX

Postępowanie sądowe w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych	373
1. Pojęcie sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych	373
1.1. Definicja ustawowa sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych (art. 476 § 2 i 3 k.p.c.)	374
1.2. Skarga na bezczynność (art. 477 ⁹ § 4 k.p.c.)	374
1.3. Odwołanie w sprawie decyzji wydanej na skutek rozpoznania wniosku o interpretację	375
1.4. System orzekania o niepełnosprawności	376
2. Gdzie, jak i kiedy wnieść odwołanie	376
2.1. Właściwość rzeczowa sądów (art. 477 ⁸ § 1 k.p.c.)	376
Sprawy zastrzeżone do właściwości sądów rejonowych (art. 477 ⁸ § 1 k.p.c.)	377
2.2. Właściwość miejscowa sądów (art. 461 § 2–3 k.p.c.)	377
2.3. Termin do wniesienia odwołania, wymogi formalne, treść odwołania	378
3. Strony postępowania w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych (art. 476 § 5 pkt 2, art. 477 ¹¹ § 1 k.p.c.)	381
3.1. Ubezpieczony (art. 476 § 5 pkt 2 k.p.c.)	381
Odwołujący się od orzeczenia wojewódzkiego zespołu ds. orzekania o niepełnosprawności	382
3.2. Inna osoba, której praw i obowiązków dotyczy zaskarżona decyzja	382
3.3. Organ rentowy (art. 476 § 4 k.p.c.)	383
3.4. Zainteresowany	383
3.5. Reprezentacja stron w postępowaniu z zakresu ubezpieczeń społecznych	385
4. Przebieg postępowania w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych i jego odrębności	386
4.1. Wezwanie do usunięcia braków pisma wszczynającego postępowanie i zwrot akt organowi rentowemu (art. 467 k.p.c.)	386
4.2. Zmiana przez organ rentowy zaskarżonej decyzji przed rozstrzygnięciem sądu (art. 477 ¹³ k.p.c.)	388
4.3. Inne odrębności mające na celu przyspieszenie postępowania	388
4.4. Odrębności mające na celu ochronę interesów ubezpieczonych	389
5. Rozstrzygnięcie sądu	390
5.1. Przedmiot rozstrzygnięcia	390

5.2. Sposoby rozstrzygnięcia	392
5.3. Zaskarżanie orzeczeń sądu I instancji, nadzwyczajne środki zaskarżenia	395
6. Pytania	395

Rozdział X

Podstawowe informacje o ubezpieczeniu społecznym rolników	397
1. Podstawowe źródło regulacji i jego główne założenia	397
2. Zakres podmiotowy ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników	400
2.1. Rolnik – definicja ustawowa	400
2.2. Domownik (art. 6 pkt 2 u.u.s.r.)	401
2.3. Pomocnik rolnika	402
2.4. Pojęcie działalności rolniczej i gospodarstwa rolnego	403
2.4.1. Działalność rolnicza	403
2.4.2. Gospodarstwo rolne	404
3. Charakter ubezpieczeń	404
3.1. Powstanie i ustanie ubezpieczenia obowiązkowego	404
3.2. Powstanie i ustanie ubezpieczenia dobrowolnego	405
4. Ubezpieczenia wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie	406
4.1. Podmioty podlegające ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu z mocy ustawy (art. 7 ust. 1 u.u.s.r.)	406
4.2. Podmioty podlegające ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu na wniosek	407
4.3. Świadczenia z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego (art. 9 u.u.s.r.)	407
5. Ubezpieczenie emerytalno-rentowe	408
5.1. Podmioty podlegające ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu z ustawy	408
5.2. Podmioty podlegające dobrowolnemu ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu na wniosek (art. 16 ust. 2 i 3 u.u.s.r.)	409
5.3. Świadczenia i uprawnienia z ubezpieczenia emerytalno-rentowego rolników	410
6. Zbieg tytułów do ubezpieczeń (art. 5a, 5b i 5c u.u.s.r.)	411
6.1. Możliwość wyboru przez rolnika lub domownika prowadzącego pozarolniczą działalność gospodarczą kontynuowania ubezpieczenia rolniczego – warunki	411
6.2. Możliwość pozostania w ubezpieczeniu rolniczym osób wykonujących pracę na podstawie umowy agencyjnej, zleceńbiorców i członków rad nadzorczych (art. 5b u.u.s.r.)	414
6.3. Możliwość pozostania w ubezpieczeniu rolniczym stypendystów, osób pobierających świadczenie integracyjne, żołnierzy niezawodowych i osób odbywających służbę zastępczą (art. 5c u.u.s.r.)	415

7.	Świadczenia z ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników	415
7.1.	Jednorazowe odszkodowanie	415
	Wypadek przy pracy rolniczej (art. 11 u.u.s.r.)	418
7.2.	Zasiłek macierzyński (art. 35a i 35b u.u.s.r.)	419
7.3.	Zasiłek pogrzebowy (art. 35 u.u.s.r.)	419
7.4.	Zasiłek chorobowy (art. 14 u.u.s.r.)	420
7.5.	Emerytury rolnicze	421
7.5.1.	Emerytura w wieku podstawowym (art. 19 ust. 1 w zw. z art. 20 ust. 1 i 3 u.u.s.r.)	421
7.5.2.	Wcześniejsza emerytura rolnicza (art. 19 ust. 2 i 3 w zw. z art. 20 ust. 1–3 u.u.s.r.)	423
7.5.3.	Częściowa emerytura rolnicza	423
7.6.	Renty rolnicze z tytułu niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym	424
	Całkowita niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym	426
7.7.	Renta rodzinna	428
7.8.	Wysokość rent i emerytur rolniczych	429
7.8.1.	Ustalanie części składkowej świadczenia	429
7.8.2.	Ustalanie części uzupełniającej	430
7.9.	Zbieg emerytur i rent	430
7.10.	Zawieszanie prawa do emerytury i renty rolniczej oraz wypłaty emerytur i rent rolniczych	432
7.11.	Zaprzestanie działalności rolniczej (art. 28 ust. 4 u.u.s.r.)	433
7.12.	Świadczenia przyznawane w drodze wyjątku (art. 55 ust. 1–2 u.u.s.r.)	435
8.	Pytania	435
	Literatura	437
	Skorowidz przedmiotowy	439

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- k.c.** – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm.)
- KN** – ustawa z 26.01.1982 r. – Karta Nauczyciela (Dz.U. z 2021 r. poz. 1762 ze zm.)
- Konstytucja RP** – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- k.p.** – ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2022 r. poz. 1510 ze zm.)
- k.p.a.** – ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 2000 ze zm.)
- k.p.c.** – ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)
- KPPUE** – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 26.10.2016 r., s. 389)
- nowela z 25.03.2011 r.** – ustawa z 25.03.2011 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem systemu ubezpieczeń społecznych (Dz.U. Nr 75, poz. 398 ze zm.)
- nowela z 28.07.2011 r.** – ustawa z 28.07.2011 r. zmieniająca ustawę o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz ustawy – Prawo bankowe oraz ustawę o zmianie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 185, poz. 1095)
- nowela z 11.05.2012 r.** – ustawa z 11.05.2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 637)
- nowela z 6.12.2013 r.** – ustawa z 6.12.2013 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z określeniem zasad wypłaty emerytur ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych (Dz.U. poz. 1717)
- nowela k.p.c. z 15.01.2015 r.** – ustawa z 15.01.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 218 ze zm.)
- nowela z 16.11.2016 r.** – ustawa z 16.11.2016 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2017 r. poz. 38)

nowela z 24.06.2021 r.	– ustawa z 24.06.2021 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1621)
nowela z 28.04.2022 r.	– ustawa z 28.04.2022 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. poz. 1155)
o.p.	– ustawa z 29.08.1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2022 r. poz. 2651 ze zm.)
pr. przeds.	– ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz.U. z 2023 r. poz. 221)
p.u.s.p.	– ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2023 r. poz. 217 ze zm.)
rozporządzenie nr 883/2004	– rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 z 29.04.2004 r. w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego (Dz.Urz. UE L 166, s. 1, ze zm.; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 5, t. 5, s. 72, ze zm.)
rozporządzenie nr 987/2009	– rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 987/2009 z 16.09.2009 r. dotyczące wykonywania rozporządzenia (WE) nr 883/2004 w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego (Dz.Urz. UE L 284, s. 1, ze zm.)
rozporządzenie nr 1231/2010	– rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1231/2010 z 24.11.2010 r. rozszerzające rozporządzenie (WE) nr 883/2004 i rozporządzenie (WE) nr 987/2009 na obywateli państw trzecich, którzy nie są jeszcze objęci tymi rozporządzeniami jedynie ze względu na swoje obywatelstwo (Dz.Urz. UE L 344, s. 1)
r.w.e.p.	– rozporządzenie Rady Ministrów z 7.02.1983 r. w sprawie wieku emerytalnego pracowników zatrudnionych w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze (Dz.U. Nr 8, poz. 43 ze zm.)
Traktat z Lizbony	– Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie 13.12.2007 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569)
u.e.k.	– ustawa z 21.11.2008 r. o emeryturach kapitałowych (Dz.U. z 2018 r. poz. 926)
u.e.p.	– ustawa z 19.12.2008 r. o emeryturach pomostowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 164)
u.e.r. (ustawa emerytalna)	– ustawa z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2022 r. poz. 504 ze zm.)
u.i.k.e.	– ustawa z 20.04.2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1792)
u.m.w.p.	– ustawa z 10.10.2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz.U. z 2020 r. poz. 2207 ze zm.)
u.n.ś.k.	– ustawa z 22.05.2009 r. o nauczycielskich świadczeniach kompensacyjnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 301)
u.o.f.f.e.	– ustawa z 28.08.1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2342 ze zm.)
u.p.p.e.	– ustawa z 20.04.2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 2139 ze zm.)

u.p.p.k.	– ustawa z 4.10.2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 46)
u.r.n.o. (ustawa deregulacyjna)	– ustawa z 16.09.2011 r. o redukcji niektórych obowiązków obywateli i przedsiębiorców (Dz.U. Nr 232, poz. 1378)
u.r.o.n.	– ustawa z 27.08.1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2023 r. poz. 100 ze zm.)
u.r.s.	– ustawa z 27.06.2003 r. o rencie socjalnej (Dz.U. z 2022 r. poz. 240 ze zm.)
ustawa abolicyjna	– ustawa z 24.04.2009 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz ustawy – Prawo bankowe (Dz.U. Nr 71, poz. 609 ze zm.)
u.s.u.s. (ustawa systemowa)	– ustawa z 13.10.1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1009 ze zm.)
u.ś.p.	– ustawa z 30.04.2004 r. o świadczeniach przedemerytalnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1867 ze zm.)
u.ś.p.u.s. (ustawa zasiłkowa)	– ustawa z 25.06.1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa (Dz.U. z 2022 r. poz. 1732 ze zm.)
u.ś.r.	– ustawa z 28.11.2003 r. o świadczeniach rodzinnych (Dz.U. z 2023 r. poz. 390)
u.ś.uzup.	– ustawa z 31.07.2019 r. o świadczeniu uzupełniającym dla osób niezdolnych do samodzielnej egzystencji (Dz.U. z 2023 r. poz. 156)
u.u.s.r.	– ustawa z 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. z 2023 r. poz. 208 ze zm.)
u.u.s.w.p. (ustawa wypadkowa)	– ustawa z 30.10.2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2189)

Zbiory orzeczeń i inne publikatory

Apel.-W-wa	– Apelacja. Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Warszawie
Biul. SAKa	– Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach
Biul. SASz	– Biuletyn Informacyjny Sądu Apelacyjnego w Szczecinie
Biul. SN	– Biuletyn Informacyjny Sądu Najwyższego
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
Dz.Urz. UE	– Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
Dz.Urz. WE	– Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
HUDOC	– baza orzeczeń ETPC
M.P.	– Monitor Polski
M.P.Pr.	– Monitor Prawa Pracy
OSA	– Orzecznictwo Sądów Administracyjnych
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych

OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
POSAG	– Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku

Organy i instytucje

ABW	– Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
FUS	– Fundusz Ubezpieczeń Społecznych
IKE	– indywidualne konto emerytalne
IKZE	– indywidualne konto zabezpieczenia emerytalnego
KRUS	– Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego
MOP	– Międzynarodowa Organizacja Pracy
OFE	– otwarte fundusze emerytalne
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
PPE	– pracownicze programy emerytalne
PPK	– pracownicze plany kapitałowe
PTE	– powszechne towarzystwo emerytalne
PUP	– powiatowy urząd pracy
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TSUE	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
WSA	– wojewódzki sąd administracyjny
WWPW	– wskaźnik wysokości podstawy wymiaru emerytury lub renty
ZUS	– Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Rozdział I

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

1. Dlaczego ubezpieczenia społeczne są takie skomplikowane?

1.1. Jak narodziły się ubezpieczenia społeczne?

Już od czasów starożytnych społeczeństwa próbowały wytworzyć mechanizmy i powołać instytucje, które byłyby w stanie wyeliminować całkowite uzależnienie osoby niezdolnej do pracy z powodu wieku, chorób, ułomności, zdarzeń losowych, a nieposiadającej dostatecznego majątku na pokrycie własnych potrzeb, od pomocy wspólnoty terytorialnej, rodziny, wspólnoty religijnej, władcy czy instytucji jakichkolwiek form państwowości.

Rozwój społeczny i cywilizacyjny powoli eliminował zupełną dowolność w ustalaniu kryteriów takiej pomocy i jej form, a przede wszystkim fakultatywność w jej udzielaniu.

Czasy nowożytne, a w szczególności rewolucja przemysłowa, radykalne zmiany w strukturze społeczeństw narastające napięcia społeczne, przyniosły potrzebę wprowadzenia świadczeń gwarantowanych przez państwo, przyznawanych na wypadek starości, śmierci żywiciela, choroby, wypadków przy pracy, inwalidztwa. Nieskuteczne okazały się instytucje tzw. zbiorowej przeczorności: kasy fabryczne, kasy związkowe, kasy pomocy wzajemnej; tak zrodziły się współczesne instytucje zabezpieczenia społecznego, a wśród nich ubezpieczenia społeczne.

1.2. Uwarunkowania demograficzne, ekonomiczne, prawne i społeczne polskiego systemu ubezpieczeń społecznych

Spadek przyrostu naturalnego, starzenie się społeczeństw, migracje ludności nie są obojętne dla kształtowania systemu ubezpieczeń, który musi być dostosowywany do zmieniającej się sytuacji demograficznej tak, aby zapewnić jego wydolność.

Uwarunkowania polityczne, stan finansów publicznych, sytuacja ekonomiczna społeczeństwa wymuszają nieustanne korekty rozwiązań służących realizowaniu założeń przyjętego w 1998 r. systemu ubezpieczeń społecznych, przez co przepisy z zakresu ubezpieczeń społecznych cechują się znaczną niestabilnością.

System krajowy nie może być tworzony w oderwaniu od standardów wypracowanych i wdrożonych w Europie i na świecie, co dodatkowo skutkuje potrzebą nieustannych zmian, idących w kierunku zapewnienia wymaganego przez zobowiązania międzynarodowe minimum zabezpieczenia.

System nie może być reformowany z pominięciem naczelných etycznych wartości zabezpieczenia społecznego: solidarności, sprawiedliwości, bezpieczeństwa socjalnego oraz roli zaufania do państwa; stąd w przypadku ubezpieczeń społecznych Trybunał Konstytucyjny nader często orzekał o niezgodności przepisów z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

W efekcie w przypadku ubezpieczeń społecznych mamy do czynienia z systemem podlegającym ciągłym zmianom, a problematyka ubezpieczeniowa jest rozległa i skomplikowana.

2. Zabezpieczenie społeczne, ubezpieczenie społeczne, zaopatrzenie społeczne, pomoc społeczna – rozróżnienie podstawowych pojęć

2.1. Zabezpieczenie społeczne

Zabezpieczenie społeczne to kategoria najszersza znaczeniowo:

- jest to system rozwiązań, których zakres i formę określa ustawa, powołany dla ochrony każdego człowieka na wypadek utraty jego bezpieczeństwa socjalnego, obejmujący:
 - ubezpieczenia społeczne,
 - zaopatrzenie społeczne,
 - pomoc społeczną;
- stanowi istotny element polityki społecznej i służy ochronie tych członków społeczeństwa, którzy nie są w stanie zaspokoić – w pełni albo w wystarczającej części – uznawanych powszechnie za niezbędne i istotne potrzeb własnych i potrzeb osób bliskich;
- zrealizowanie tych celów wymaga znacznego zaangażowania środków publicznych oraz powołania przez państwo albo samorządy specjalnych instytucji;
- rozwiązania przyjęte w systemie zabezpieczenia społecznego powoływane są dla ochrony określonych ryzyk socjalnych, np.:
 - a) dożycia określonego wieku – emerytura, uposażenie, dodatek pielęgnacyjny,

- b) niezdolności do pracy (okresowej bądź o trwałym charakterze) – renta z tytułu niezdolności do pracy,
- c) niepełnosprawności,
- d) niezdolności do pracy albo niemożności jej świadczenia o charakterze krótkookresowym, przejściowym (choroba, macierzyństwo) – zasiłek chorobowy, świadczenie rehabilitacyjne, renta szkoleniowa, zasiłek macierzyński,
- e) niezdolności do samodzielnej egzystencji – dodatek pielęgnacyjny,
- f) śmierci żywiciela – renta rodzinna,
- g) skutków wypadku przy pracy albo choroby zawodowej – renta z tytułu niezdolności do pracy w związku z wypadkiem przy pracy albo chorobą zawodową, jednorazowe odszkodowanie z tytułu uszczerbku na zdrowiu w związku z wypadkiem albo chorobą zawodową, pokrycie kosztów leczenia z zakresu stomatologii, zaopatrzenia w przedmioty ortopedyczne, zasiłek wyrównawczy,
- h) naruszenia sprawności organizmu w dzieciństwie albo w trakcie pobierania nauki skutkującego całkowitą niezdolnością do pracy – renta socjalna,
- i) utraty zatrudnienia – zasiłek dla bezrobotnych,
- j) niedostatku – system zasiłków przyznawanych przez instytucje pomocy społecznej,
- k) szczególnej życiowej sytuacji – świadczenia z funduszu alimentacyjnego, świadczenia rodzinne.

2.2. Ubezpieczenie społeczne

Ubezpieczenie społeczne to – zwykle skomplikowany – system zagwarantowanych ustawowo świadczeń na pokrycie potrzeb wywoływanych przez zdarzenia losowe lub inne zrównane z nimi, spełnianych przez zobowiązane do tego instytucje.

Finansowanie tych świadczeń odbywa się przez rozłożenie ciężaru w całości lub części na uprawnionych przez składkę kalkulowaną w proporcji do rozmiaru ryzyka.

Uczestnictwo w systemie ubezpieczeń społecznych ma dla określonych kategorii osób i grup społecznych charakter przymusowy i z reguły (choć nie zawsze) wiąże się z aktywnością na szeroko pojętym rynku pracy.

System ubezpieczeń społecznych konstruowany jest zwykle przy założeniu ekwiwalentności i wzajemności (świadczenie za składkę).

Prawo do świadczeń powstaje z mocy prawa po wykazaniu, że zaszło zdarzenie, które objęte jest ubezpieczeniem, oraz że spełnione zostały ustawowe warunki do nabycia tego prawa.

Ubezpieczenie społeczne a ubezpieczenia społeczne

Ubezpieczenia społeczne w polskim systemie ubezpieczeń to rodzaje ubezpieczeń wyodrębnionych w zamkniętym katalogu przez kategorię zdarzenia losowego:

- choroba i macierzyństwo (ubezpieczenie chorobowe);
- wypadek przy pracy i choroba zawodowa (ubezpieczenie wypadkowe);
- dożycie określonego wieku (ubezpieczenie emerytalne);
- niezdolność do pracy (ubezpieczenie rentowe).

2.3. Zaopatrzenie społeczne

Zaopatrzenie społeczne to system obligatoryjnych świadczeń udzielanych z funduszy publicznych, które:

- są finansowane z budżetu państwa, z pominięciem zasady wzajemności i administrowane przez podmioty publiczne;
- nie są uzależnione od opłacania składek;
- przysługują wyraźnie wyodrębnionym kategoriom podmiotów po spełnieniu kryteriów określonych w ustawie, w wysokości ustalonej przez ustawodawcę.

Typowe przypadki świadczeń o charakterze zaopatrzeniowym

Do świadczeń o charakterze zaopatrzeniowym należą m.in.:

- emerytury i renty tzw. mundurowe (np. żołnierzy, policjantów, strażaków, funkcjonariuszy ABW, wywiadu, kontrwywiadu wojskowego);
- świadczenia przysługujące osobom oddającym szczególne zasługi dla kraju (represjonowanym, kombatanom, inwalidom wojennym);
- świadczenia spoczynkowe sędziów i prokuratorów;
- renty i jednorazowe odszkodowania przysługujące z tytułu wypadków lub chorób zawodowych powstałych w szczególnych okolicznościach, np. ratowania innych osób od grożącego ich życiu niebezpieczeństwa, chronienia własności publicznej przed grożącą szkodą, przy wykonywaniu funkcji ławnika w sądzie;
- renta socjalna;
- zasiłek dla bezrobotnych.

2.4. Pomoc społeczna

Pomoc społeczna to odzwierciedlenie polityki społecznej państwa:

- zespół świadczeń mających na celu umożliwianie obywatelom danego państwa albo osobom przebywającym na jego terytorium, które znalazły się w szczególnych okolicznościach określonych w ustawie, a także rodzinom tych osób, wyjście

- z trudnych sytuacji życiowych, z których nie są w stanie wyjść przy wykorzystaniu własnych uprawnień, zasobów i możliwości (ubóstwo, sieroctwo, bezdomność, bezrobocie, przemoc w rodzinie, zdarzenia losowe, alkoholizm, narkomania);
- metody wspierania osób i ich rodzin w działaniach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb tak, by mogły żyć w warunkach odpowiadających godności człowieka, realizowane przez system świadczeń pieniężnych (zasiłki rodzinne, zasiłki stałe, okresowe, celowe, specjalne, pomoc dla rodzin zastępczych) i niepieniężnych (praca socjalna, opłacenie składek na ubezpieczenia społeczne, sprawienie pogrzebu, poradnictwo specjalistyczne, schronienie, posiłek, mieszkanie chronione, pobyt i usługi w domu pomocy społecznej i inne);
 - pomoc społeczna organizowana jest ze środków publicznych przez organy administracji rządowej i samorządowej, ale może opierać się na współpracy z organizacjami rządowymi, pozarządowymi, a także kościołami, związkami wyznaniowymi, osobami fizycznymi i prawnymi;
 - zmierza w kierunku wytworzenia mechanizmów, które umożliwią potrzebującym przezwyciężenie trudnych sytuacji i doprowadzą do ponownego samodzielnego zaspokajania potrzeb własnych i osób bliskich, z uwzględnieniem indywidualnej sytuacji świadczeniobiorcy i zachowaniem prawa do jego godności;
 - jest nacechowana fakultatywnością, swobodą – choć nie dowolnością – uznania administracyjnego.

2.5. Czy ubezpieczenie zdrowotne należy do ubezpieczeń społecznych?

Ubezpieczenie zdrowotne to odrębny od systemu ubezpieczeń społecznych system powołany do realizacji zadania ochrony zdrowia i życia ludzkiego, w którym uczestnictwo jest przymusowe dla posiadających tytuł do ubezpieczenia emerytalnego i rentowych, realizowany przez Narodowy Fundusz Zdrowia.

Zasady powszechnego obowiązkowego i dobrowolnego ubezpieczenia zdrowotnego określa ustawa z 27.08.2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2561 ze zm.).

Zakład Ubezpieczeń Społecznych z mocy art. 32 u.s.u.s. jest uprawniony także do poboru składek na ubezpieczenie zdrowotne. Na tej samej podstawie przepisy dotyczące składek na ubezpieczenia społeczne, których przedmiotem są: pobór, egzekucja, wymierzanie odsetek za zwłokę i opłaty dodatkowej, przepisy karne, dokonywanie zabezpieczeń na majątku dłużnika, odpowiedzialność osób trzecich i spadkobierców oraz stosowanie ulg i umorzeń, stosuje się odpowiednio również do składek na ubezpieczenie zdrowotne.

3. Charakterystyczne cechy regulacji polskiego systemu ubezpieczeń społecznych jako elementu zabezpieczenia społecznego

3.1. Konstytucja RP jako wzorzec regulacji w sprawach dotyczących zabezpieczenia społecznego

Prawo obywatela do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego stanowi wartość konstytucyjną (art. 67 ust. 1 zdanie pierwsze), jednak zakres i formy zabezpieczenia społecznego określają ustawy (art. 67 ust. 1 zdanie drugie).

Do Konstytucji RP wpisane zostało także prawo do zabezpieczenia społecznego jako przysługujące obywatelowi pozostającemu bez pracy nie z własnej woli i niemającemu innych środków utrzymania. Zakres i formy zabezpieczenia określone są w ustawach (art. 67 ust. 2).

Każdy ma prawo do ochrony zdrowia, a obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych, przy czym warunki i zakres udzielania świadczeń określają ustawy (art. 68 ust. 1 i 2).

Władze publiczne są obowiązane do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku (art. 68 ust. 3).

Władze publiczne udzielają osobom niepełnosprawnym, w granicach określonych ustawami, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej (art. 69).

Państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny, a rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych (art. 71 ust. 1).

Matka przed i po urodzeniu dziecka, w granicach określonych ustawami, ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych (art. 71 ust. 2).

3.2. Kto jest obowiązany do realizowania konstytucyjnych praw podmiotowych?

Ustawa z 4.09.1997 r. o działach administracji rządowej (Dz.U. z 2022 r. poz. 2512 ze zm.) wyodrębnia działy:

- zabezpieczenie społeczne, którym kieruje Minister Rodziny i Polityki Społecznej, obejmujący m.in. sprawy: ubezpieczeń społecznych i zaopatrzenia społecznego, funduszy emerytalnych, pomocy społecznej i świadczeń dla osób i gospodarstw domowych znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, przeciwdziałania patologiom, rządowych programów w zakresie pomocy społecznej, w szczególności dla osób i gospodarstw domowych znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, a także dla grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, świadczeń socjalnych, zatrudnienia, rehabilitacji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych, ekonomii społecznej, przedsiębiorczości społecznej, w tym spółdzielczości socjalnej, kombatanów i osób represjonowanych, koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, z wyjątkiem rzeczowych świadczeń leczniczych (art. 31 ust. 1 pkt 1–8);
- rozwój wsi – obejmujący m.in. sprawy ubezpieczenia społecznego rolników; w zakresie ubezpieczenia społecznego rolników minister właściwy do spraw rozwoju wsi współdziała z ministrem właściwym do spraw zabezpieczenia społecznego (art. 23 ust. 1 pkt 9 oraz ust. 1a).

Ministrowi właściwemu do spraw rozwoju wsi podlega prezes KRUS.

Ustawa powierza nadzór nad ZUS (ale dotyczący zgodności działań ZUS z obowiązującymi przepisami, a nie w sprawach indywidualnych) ministrowi właściwemu do spraw zabezpieczenia społecznego (art. 31 ust. 2a).

Na kolejnych poziomach zadania realizują: wojewoda, jako przedstawiciel Rady Ministrów odpowiadający za wykonywanie polityki Rady Ministrów, i organy administracji rządowej.

Zadania z zakresu zabezpieczenia społecznego realizują także organy samorządowe wszystkich szczebli.

3.3. Charakterystyka uregulowań dotyczących ubezpieczeń społecznych jako elementu zabezpieczenia społecznego

W przypadku ubezpieczeń społecznych nie ma niestety odpowiednika ustawy z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2022 r. poz. 1510 ze zm.), przepisy dotyczące materii ubezpieczeń społecznych są rozproszone, choć lata 1999–2004 przyniosły regulacje mające charakter całościowy i porządkujący.

Wiele przepisów o charakterze ubezpieczeniowym zawartych jest w przepisach dotyczących określonych grup zawodowych i społecznych (np. nauczyciele, przedsiębiorcy, niepełnosprawni).

Nadal duże znaczenie mają regulacje podstawowe, często pochodzące jeszcze sprzed reformy systemu ubezpieczeń zapoczątkowanej w 1998 r.

Ocenę zdarzeń istotnych dla powstania prawa do świadczeń z ubezpieczeń społecznych i ich wysokości niezwykle komplikuje okoliczność, że w niektórych przypadkach dla dokonania tej oceny należy sięgać do stanu prawnego z okresu, w którym dane zdarzenie miało miejsce (np. w przypadku ustalania podstawy wymiaru świadczeń), a zatem należy analizować przepisy pochodzące nierzadko sprzed kilkudziesięciu lat, w tym akty niskiej rangi – tzw. prawo powielaczowe.

Prawdziwą trudność w praktycznym stosowaniu przepisów z zakresu ubezpieczeń społecznych sprawiają częste zmiany legislacyjne z nieprecyzyjnymi przepisami intertemporalnymi, a także uzależnienie wysokości zobowiązań od ulegających zmianie kwartalnie czy corocznie wskaźników ustalanych centralnie.

Dla oceny zasadności wniosków o świadczenia należy stosować co do zasady przepisy obowiązujące w dacie wniosku, co oznacza na przykład, że wnioski o takie samo rodzajowo świadczenie, złożone nawet w stosunkowo krótkim odstępie czasowym, mogą być różnie ocenione; trzeba mieć również na uwadze, że decydująca może być data nabycia prawa.

Wyrok SN z 13.09.2005 r., I UK 354/04, OSNP 2006/13–14, poz. 223

Wniosek o świadczenie emerytalno-rentowe podlega rozpoznaniu według stanu prawnego obowiązującego w dacie jego złożenia, chyba że co innego wynika z przepisów szczególnych.

Wyrok SN z 4.09.2004 r., I UK 19/14, LEX nr 1511131

O prawie właściwym, czyli o warunkach uzyskania renty rodzinnej, decyduje prawo z chwili śmierci członka rodziny.

Przepisy dotyczące zabezpieczenia społecznego stosunkowo często były przedmiotem rozstrzygnięć Trybunału Konstytucyjnego, którego orzecznictwo ma znaczący wpływ na kształt uregulowań ustawowych.

Ogromne znaczenie dla wykładni skomplikowanych przepisów dotyczących ubezpieczeń społecznych ma orzecznictwo Sądu Najwyższego, a także sądów apelacyjnych, bowiem w wielu przypadkach sprawy, w których z racji ich przedmiotu i wartości przedmiotu zaskarżenia nie jest dopuszczalna skarga kasacyjna, są ważne z punktu widzenia ubezpieczonych (np. większość spraw o wysokość świadczenia).

3.4. Podstawowe akty prawne regulujące funkcjonowanie systemu ubezpieczeń społecznych i system świadczeń z ubezpieczenia społecznego

Do aktów tych należą:

- ustawa z 13.10.1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1009 ze zm.), tworząca ZUS jako państwową jednostkę organizacyjną posiadającą osobowość prawną;
- ustawa z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2022 r. poz. 504 ze zm.);
- ustawa z 25.06.1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa (Dz.U. z 2022 r. poz. 1732 ze zm.);
- ustawa z 30.10.2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2189);
- ustawa z 28.08.1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2342 ze zm.);
- ustawa z 20.04.2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 2139 ze zm.);
- ustawa z 20.04.2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1792);
- ustawa z 4.10.2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 46);
- ustawa z 21.11.2008 r. o emeryturach kapitałowych (Dz.U. z 2018 r. poz. 926);
- ustawa z 19.12.2008 r. o emeryturach pomostowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 164).

4. Konwencje i umowy międzynarodowe jako źródło międzynarodowego prawa socjalnego

4.1. Podstawowe źródła międzynarodowego prawa zabezpieczenia społecznego

Do podstawowych źródeł międzynarodowego prawa zabezpieczenia społecznego należą:

- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10.12.1948 r.¹, formułująca prawo każdego człowieka do bezpieczeństwa socjalnego we wszystkich przypadkach niezawinionej utraty środków utrzymania;
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284) oraz Protokół nr 1 do Konwencji (zob. Protokół nr 1 i nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka

¹ *Prawa i obowiązki obywateli. Wybór źródeł*, red. Z. Kędzia, Wrocław 1978, s. 387–393.

i podstawowych wolności, sporządzony w Paryżu 20.03.1952 r. oraz sporządzony w Strasburgu 16.09.1963 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175/1 ze zm.), przyjmująca, że prawo do świadczenia z ubezpieczenia społecznego, a także z zaopatrzenia społecznego ma charakter majątkowy, a pojęcie mienia ma znaczenie autonomiczne i nie ogranicza się do własności rzeczy. Płynie stąd wnioszek, że jeżeli dane państwo tworzy np. system emerytalny, prawa i interesy indywidualne, które z niego wynikają, są objęte ochroną art. 1 Protokołu nr 1 (ochrona własności), niezależnie nawet od faktu płacenia składek oraz rodzaju środków, z których taki system jest finansowany, co nie ogranicza w żaden sposób swobody państwa w tworzeniu systemów ubezpieczeń społecznych i siatki świadczeń w ramach tego systemu. Fakt, że ustawodawstwo krajowe nie uznaje określonego interesu uprawnionego za „prawo” czy „prawo majątkowe”, nie stoi na przeszkodzie, by w określonych okolicznościach traktować go jako „mienie” w rozumieniu art. 1 Protokołu nr 1. Działania ustawodawcy wymagają zawsze uzasadnienia, muszą być proporcjonalne do realizowanych w ten sposób uprawnionych celów oraz stosowane w sposób niestanowiący dyskryminacji²;

Decyzja ETPC z 1.09.2015 r., 13341/14, Silva Carvalho Rico przeciwko Portugalii, LEX nr 1794013³

Wszystkie zasady, które ogólnie znajdują zastosowanie w sprawach o naruszenie art. 1 Protokołu nr 1, są równie istotne w przypadku świadczeń emerytalnych [i rentowych]. W szczególności, art. 1 Protokołu nr 1 nie tworzy prawa do nabycia własności. Nie gwarantuje również, jako taki, prawa do emerytury [lub renty] o określonej wysokości. W rzeczy samej, prawo do emerytury lub jakiegokolwiek świadczenia socjalnego w konkretnej wysokości jako takie nie zostały uwzględnione wśród praw i wolności gwarantowanych przez Konwencję.

Art. 1 Protokołu nr 1 nie ogranicza wolności Układającego się Państwa do podejmowania decyzji w zakresie wprowadzenia jakiegokolwiek formy systemu zabezpieczenia społecznego, czy też do wyboru rodzaju lub wysokości świadczeń przyznawanych w ramach takiego systemu. Jeżeli, jednakże, w Układającym się Państwie obowiązuje ustawodawstwo, które przyznaje prawo do wypłaty świadczenia z zakresu zabezpieczenia społecznego – uwarunkowanego lub nieuwarunkowanego odprowadzaniem wcześniejszych składek – ustawodawstwo takie musi zostać uznane za ustawodawstwo generujące interes majątkowy wchodzący w zakres stosowania art. 1 Protokołu nr 1 w odniesieniu do osób spełniających wymogi przez nie stawiane. Zmniejszenie wysokości lub zaprzestanie wypłaty świadczenia emerytalnego może tym samym stanowić ingerencję w poszanowanie własności, która musi zostać uzasadniona.

- Europejska Karta Społeczna sporządzona w Turynie 18.10.1961 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67 ze zm.), formułująca m.in. zasady, że wszyscy pracownicy i osoby

² Zob. wyrok ETPC z 17.04.2012 r., 31925/08, Grudić przeciwko Serbii, § 75, HUDOC.

³ Tłumaczenie: Redakcja Publikacji Elektronicznych Wolters Kluwer Polska.

będące na ich utrzymaniu mają prawo do zabezpieczenia społecznego na zadowalającym poziomie, a każdy niemający wystarczających zasobów ma prawo do pomocy społecznej, obywatele każdego z państw-sygnatariuszy mają prawo do prowadzenia wszelkiej działalności zarobkowej na terytorium innego państwa-strony, na zasadzie równości, z zastrzeżeniem ograniczeń wynikających z ważnych powodów ekonomicznych lub społecznych, a pracownicy migrujący – obywatele państw-sygnatariuszy oraz ich rodziny mają prawo do ochrony i pomocy na terytorium każdego innego państwa-strony umowy;

- konwencje Międzynarodowej Organizacji Pracy ratyfikowane przez Polskę, a w szczególności: Konwencja Nr 102 dotycząca minimalnych norm zabezpieczenia społecznego, przyjęta w Genewie 28.06.1952 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 93, poz. 775), ratyfikowana przez Polskę 3.12.2004 r., odnosząca się do opieki lekarskiej, zasiłków chorobowych, świadczeń w razie bezrobocia, świadczeń na starość, świadczeń w razie wypadków przy pracy i chorób zawodowych, świadczeń rodzinnych, świadczeń macierzyńskich, świadczeń w razie inwalidztwa, świadczeń w razie śmierci żywiciela rodziny, oraz Konwencje Nr 35–40 z 1933 r., ratyfikowane przez Polskę w 1948 r., dotyczące m.in.: obowiązkowego ubezpieczenia na starość, na wypadek inwalidztwa i na wypadek śmierci pracowników najemnych zatrudnionych w przedsiębiorstwach przemysłowych i handlowych, wykonujących wolne zawody, chałupników i pracowników gospodarstw domowych, zatrudnionych w przedsiębiorstwach rolnych⁴.

Uwaga!

Konwencje MOP odgrywają istotną rolę m.in. ze względu na tryb kontroli i środki służące egzekwowaniu ich przestrzegania oraz zawarcie w ich treści postanowień dotyczących gwarancji dochodzenia roszczeń z zakresu ubezpieczeń społecznych, prawa do odwołania od orzeczenia organu rozpoznającego sprawę do sądu specjalnego (tj. takiego, który zapewnia możliwość skutecznego dochodzenia roszczeń z zakresu ubezpieczeń społecznych), w którego składzie znajdują się sędziowie – niekoniecznie zawodowi – obeznani szczególnie z celem ubezpieczenia i potrzebami ubezpieczonych.

⁴ Zob. przyjęte w Genewie 29.06.1933 r.: Konwencję Nr 35 dotyczącą obowiązkowego ubezpieczenia na starość pracowników najemnych, zatrudnionych w przedsiębiorstwach przemysłowych i handlowych, w wolnych zawodach, jak również chałupników i pracowników gospodarstw domowych (Dz.U. z 1949 r. Nr 31, poz. 223); Konwencję Nr 36 dotyczącą obowiązkowego ubezpieczenia na starość pracowników najemnych, zatrudnionych w przedsiębiorstwach rolnych (Dz.U. z 1949 r. Nr 31, poz. 225); Konwencję Nr 37 dotyczącą obowiązkowego ubezpieczenia na wypadek inwalidztwa pracowników najemnych, zatrudnionych w przedsiębiorstwach przemysłowych i handlowych, w wolnych zawodach, jak również chałupników i pracowników gospodarstw domowych (Dz.U. z 1949 r. Nr 31, poz. 227); Konwencję Nr 38 dotyczącą obowiązkowego ubezpieczenia na wypadek inwalidztwa pracowników najemnych, zatrudnionych w przedsiębiorstwach rolnych (Dz.U. z 1949 r. Nr 31, poz. 229); Konwencję Nr 39 dotyczącą obowiązkowego ubezpieczenia na wypadek śmierci pracowników najemnych, zatrudnionych w przedsiębiorstwach przemysłowych i handlowych, w wolnych zawodach, jak również chałupników i pracowników gospodarstw domowych (Dz.U. z 1949 r. Nr 31, poz. 231); Konwencję Nr 40 dotyczącą obowiązkowego ubezpieczenia na wypadek śmierci pracowników najemnych, zatrudnionych w przedsiębiorstwach rolnych (Dz.U. z 1949 r. Nr 31, poz. 233).

4.2. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej

Karta praw podstawowych UE (Dz.Urz. UE C 202 z 26.10.2016 r., s. 389) weszła w życie 1.12.2009 r. zgodnie z art. 6 ust. 2 Traktatu z Lizbony⁵.

Zawiera w art. 34 (zabezpieczenie społeczne i pomoc społeczna) zapis o uznaniu i poszanowaniu przez Unię prawa do świadczeń z zabezpieczenia społecznego oraz do usług społecznych zapewniających ochronę w takich przypadkach, jak: macierzyństwo, choroba, wypadki przy pracy, zależność lub podeszły wiek oraz w przypadku utraty zatrudnienia, zgodnie z zasadami ustanowionymi w prawie Unii oraz ustawodawstwach i praktykach krajowych.

W KPPUE stwierdza się, że każdy mający miejsce zamieszkania i przemieszczający się legalnie w obrębie Unii Europejskiej ma prawo do świadczeń z zabezpieczenia społecznego i przywilejów socjalnych zgodnie z prawem Unii oraz ustawodawstwami i praktykami krajowymi.

Karta zawiera też zapis o uznaniu i uszanowaniu, w celu zwalczania wykluczenia społecznego i ubóstwa, prawa do pomocy społecznej i mieszkaniowej dla zapewnienia, zgodnie z zasadami ustanowionymi w prawie Unii oraz ustawodawstwach i praktykach krajowych, godnej egzystencji wszystkim osobom pozbawionym wystarczających środków.

W Protokole nr 30 w sprawie stosowania Karty praw podstawowych Unii Europejskiej do Polski i Zjednoczonego Królestwa (zawarty w Traktacie z Lizbony) znajduje się jednak tzw. klauzula *opt-out*, zgodnie z którą Karta nie rozszerza zdolności TSUE ani żadnego sądu lub trybunału Polski lub Zjednoczonego Królestwa do uznania, że przepisy ustawowe, wykonawcze lub administracyjne, praktyki lub działania administracyjne Polski lub Zjednoczonego Królestwa są niezgodne z podstawowymi prawami, wolnościami i zasadami, które są w niej potwierdzone (art. 1 ust. 1 Protokołu nr 30, Dz.Urz. UE C 115 z 2008 r., s. 313).

W klauzuli *opt-out* zastrzeżono, że w celu uniknięcia wszelkich wątpliwości nic, co zawarte jest w tytule IV KPPUE, nie tworzy praw, które mogą być dochodzone na drodze sądowej, mających zastosowanie do Polski lub Zjednoczonego Królestwa, z wyjątkiem przypadków, gdy Polska lub Zjednoczone Królestwo przewidziały takie prawa w swoim prawie krajowym.

⁵ Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie 13.12.2007 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569).

5. Prawo unijne. Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego

5.1. Zasada bezpośredniego stosowania norm unijnych

Na szczeblu Unii nie ma jednolitego systemu ubezpieczeń społecznych, a prawo ubezpieczeń społecznych należy do dziedziny zastrzeżonej dla ustawodawstwa państw członkowskich.

Celem koordynacji nie jest wprowadzenie jednolitego systemu zabezpieczenia społecznego w UE, ale zabezpieczenie uprawnień osób, które podjęły aktywność zawodową na terytorium dwóch lub więcej krajów Unii.

Rozporządzenia, jako unijne akty prawnie wiążące stanowione na szczeblu Unii, mają pierwszeństwo przed prawem państw członkowskich i są stosowane bezpośrednio we wszystkich państwach członkowskich.

Wyspecjalizowanym organem Komisji Europejskiej jest Komisja Administracyjna ds. Koordynacji Systemów Zabezpieczenia – jej decyzje nie mają charakteru aktów wiążących, ale zawarta w nich wykładnia przepisów unijnych jest pomocna przy interpretowaniu przepisów rozporządzeń przez sądy krajowe, choć ich także nie wiąże⁶.

Wyrok SN z 17.01.2007 r., I UK 225/06, LEX nr 351984

Z momentem członkostwa Polski w Unii Europejskiej (1.05.2004 r.) uległ zmianie stan prawny w przedmiocie traktowania w zakresie ubezpieczeń społecznych obywateli państw członkowskich Unii, przebywających na terenie Polski.

Przepisy rozporządzeń koordynujących⁷, analogicznie jak inne akty unijne rangi rozporządzenia, obowiązują wprost i bezpośrednio na terytorium państw członkowskich, a w razie sprzeczności z prawem krajowym mają przed nim pierwszeństwo.

5.2. Zasada swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Unii

Jest to zasada traktatowa (wynikająca z art. 21 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2); (Dz.Urz. UE C 326 z 2012 r., s. 47).

⁶ Na szczególną uwagę zasługuje decyzja A2 z 12.06.2009 r. dotycząca wykładni art. 12 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 w sprawie ustawodawstwa mającego zastosowanie do pracowników delegowanych i osób wykonujących pracę na własny rachunek, tymczasowo pracujących poza państwem właściwym (Dz.Urz. UE C 106 z 2010 r., s. 5).

⁷ Chodzi o rozporządzenia wymienione w rozdziale 5.3.1.

Obywatele państw Unii i członkowie ich rodzin mają prawo do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium państw członkowskich, a zadaniem Unii jest stworzyć mechanizmy, które migrującym pracownikom najemnym i osobom prowadzącym działalność, a także uprawnionym osobom od nich zależnym umożliwią zarówno zaliczanie okresów uwzględnianych przez poszczególne państwa do nabycia praw do świadczeń z ubezpieczeń społecznych, jak i wypłatę takich świadczeń.

5.3. Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego jako instrument służący ochronie interesów pracownika przemieszczającego się wewnątrz Unii. Gdzie szukamy norm koordynujących?

Normy koordynujące zawierają:

- rozporządzenie Rady (EWG) nr 1408/71 z 14.06.1971 r. w sprawie stosowania systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników najemnych, osób prowadzących działalność na własny rachunek i ich rodzin przemieszczających się we Wspólnocie (Dz.Urz. WE L 149, s. 2, ze zm.; Dz.Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 5, t. 1, s. 35, ze zm.) i rozporządzenie Rady (EWG) nr 574/72 z 21.03.1972 r. w sprawie wykonywania rozporządzenia (EWG) nr 1408/71 w sprawie stosowania systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników najemnych, osób prowadzących działalność na własny rachunek i do członków ich rodzin przemieszczających się we Wspólnocie (Dz.Urz. WE L 74, s. 1, ze zm.; Dz.Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 5, t. 1, s. 83, ze zm. – obowiązywały do 30.04.2010 r.;
- rozporządzenie Rady (WE) nr 859/2003 z 14.05.2003 r. rozszerzające przepisy rozporządzenia (EWG) nr 1408/71 i rozporządzenia (EWG) nr 574/72 na obywateli państw trzecich, którzy nie są jeszcze objęci tymi przepisami wyłącznie ze względu na ich obywatelstwo (Dz.Urz. UE L 124, s. 1; Dz.Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 5, t. 4, s. 317, ze zm.) – obowiązywało do 31.12.2010 r.

Uwaga!

Choć rozporządzenia powyższe przestały już obowiązywać, to orzecznictwo TSUE dotyczące rozwiązań w nich zawartych w znacznej mierze zachowało aktualność.

Obecnie obowiązują:

- rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 z 29.04.2004 r. w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego (Dz.Urz. UE L 166, s. 1, ze zm.; Dz.Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 5, t. 5, s. 72, ze zm.), obowiązujące od 1.05.2010 r.;
- rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 987/2009 z 16.09.2009 r. dotyczące wykonywania rozporządzenia (WE) nr 883/2004 w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego (Dz.Urz. UE L 284, s. 1, ze zm.);

- rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1231/2010 z 24.11.2010 r. rozszerzające rozporządzenie (WE) nr 883/2004 i rozporządzenie (WE) nr 987/2009 na obywateli państw trzecich, którzy nie są jeszcze objęci tymi rozporządzeniami jedynie ze względu na swoje obywatelstwo (Dz.Urz. UE L 344, s. 1), które weszło w życie od 1.01.2011 r.⁸

5.4. Zakres podmiotowy i przedmiotowy rozporządzenia nr 883/2004

Rozporządzenie nr 883/2004 ma zastosowanie do obywateli państw członkowskich, uchodźców i bezpaństwowców zamieszkałych w tych państwach, którzy podlegają lub podlegali ustawodawstwu jednego lub kilku państw członkowskich oraz członków ich rodzin.

Postanowienia rozporządzenia nr 883/2004 stosuje się do ustawodawstw odnoszących się do działów zabezpieczenia społecznego obejmujących: świadczenia z tytułu choroby, macierzyństwa i ojcostwa, inwalidztwa, starości, renty rodzinne, świadczenia z tytułu wypadków przy pracy i choroby zawodowej, zasiłki na wypadek śmierci, świadczenia dla bezrobotnych, przedemerytalne, rodzinne – bez względu na to, czy świadczenia są oparte na składce, czy też mają charakter zaopatrzeniowy, przy czym w różnych ustawodawstwach świadczenia te mogą być różnie nazywane i ukształtowane.

Nie są objęte zakresem rozporządzenia świadczenia z pomocy społecznej, pomocy medycznej, świadczenia, w związku z którymi państwo członkowskie przejmuje odpowiedzialność za szkody wyrządzone osobom i zapewnia odszkodowanie, takie jak świadczenia dla ofiar wojny i działań wojennych lub ich skutków, ofiar zbrodni, zabójstw lub aktów terroryzmu, ofiar szkód spowodowanych przez funkcjonariuszy państwa członkowskiego podczas wykonywania ich obowiązków lub dla osób, które znalazły się w niekorzystnej sytuacji ze względów politycznych lub religijnych albo ze względu na pochodzenie.

⁸ W sprawie C-477/17, Balandin i in., TSUE orzekł wyrokiem z 24.01.2019 r., iż przepisy ww. rozporządzenia należy interpretować w ten sposób, że obywatele państw trzecich, tacy jak ci, których dotyczy sprawa w postępowaniu głównym, przebywający i wykonujący tymczasowo pracę w różnych państwach członkowskich na rzecz pracodawcy mającego siedzibę w danym państwie członkowskim, mogą powoływać się na przewidziane w rozporządzeniach nr 883/2004 i 987/2009 zasady koordynacji w celu określenia ustawodawstwa w zakresie zabezpieczenia społecznego, któremu podlegają, ze względu na to, że przebywają oni i pracują legalnie na terytorium państw członkowskich. Dla ustalenia, czy ma miejsce podleganie polskim ubezpieczeniom społecznym istotne znaczenie ma więc tylko tytuł pobytu i uznanie rezydencji podatkowej obywatela państwa trzeciego.

5.5. Podstawowe zasady koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego

5.5.1. Zasada jedności stosowanego ustawodawstwa

Zasada jedności zapobiega sytuacji, w której pracownik migrujący musiałby opłacać składkę w kilku systemach albo przeciwnie, w żadnym z państw nie mógłby korzystać z ochrony ubezpieczeniowej.

Rozporządzenie rozstrzyga, ustawodawstwo którego z państw członkowskich jest ustawodawstwem właściwym w konkretnym przypadku (gdzie opłacać składkę, kto wypłaci świadczenie).

Zasadą jest, że jedna osoba podlega wyłącznie ustawodawstwu jednego państwa członkowskiego Unii – zwykle państwa miejsca pracy – tzw. *lex loci laboris*, co łączy się z obciążającym pracodawcę obowiązkiem opłacania składek z tytułu ubezpieczenia społecznego na rzecz tego państwa – nawet gdyby siedziba pracodawcy znajdowała się w innym kraju członkowskim.

Zasada *lex loci laboris* dotyczy nie tylko pracowników, ale i osób prowadzących działalność na własny rachunek, mieszkających na terytorium innego państwa albo mających siedzibę w innym państwie członkowskim.

To, czy aktywność danej osoby będziemy kwalifikować jako pracę najemną, czy jako działalność na własny rachunek, uzależnione będzie od tego, jak działalność ta kwalifikowana jest według przepisów obowiązujących w państwie, na terytorium którego jest wykonywana.

Przedsiębiorca zarejestrowany i mieszkający w Polsce, który wykonuje działalność na terytorium więcej niż dwóch państw UE, podlega ubezpieczeniu w Polsce, jeżeli nawet niewielką część działalności wykonuje w Polsce⁹.

W przypadku zbiegu pracy najemnej i działalności na własny rachunek składki powinny być odprowadzane w kraju, na którego terytorium świadczona jest praca najemna; nie dotyczy to jednak pracy o charakterze marginalnym, co wynika z art. 14 ust. 5b rozporządzenia nr 987/2009.

W przypadku osób, które nie są już aktywne zawodowo (także bezrobotnych), właściwe jest ustawodawstwo miejsca zamieszkania.

⁹ Zob. wyrok SN z 2.03.2010 r., II UK 233/09, OSNP 2011/17–18, poz. 234.

Istotny wyjątek dotyczy pracowników delegowanych przez pracodawcę, który normalnie (zwykle, zazwyczaj) prowadzi znaczącą działalność w jednym państwie członkowskim, ale czasowo deleguje pracowników do wykonywania pracy w jego imieniu w innym państwie członkowskim na okres nieprzekraczający 24 miesięcy i nie w celu zastąpienia innego pracownika, któremu okres skierowania upłynął; spełnienie tych warunków pozwala na uniknięcie zmiany ustawodawstwa.

Istotny wyjątek dotyczy także tych pracowników, którzy zostali zatrudnieni w celu oddelegowania do innego państwa członkowskiego, ale bezpośrednio przed rozpoczęciem zatrudnienia podlegali już ustawodawstwu państwa członkowskiego, w którym pracodawca ma swoją siedzibę – przyjmuje się, że chodzi o sytuację, kiedy dana osoba podlega przez co najmniej miesiąc ustawodawstwu państwa członkowskiego, w którym pracodawca ma swoją siedzibę; krótsze okresy będą wymagać indywidualnej oceny w konkretnych przypadkach, z uwzględnieniem wszelkich innych występujących czynników. Podleganie ustawodawstwu długo rozumiano jako zatrudnienie na podstawie umowy o pracę albo innej umowy stanowiącej tytuł do objęcia ubezpieczeniami społecznymi, podleganie jednemu z ubezpieczeń społecznych lub ubezpieczeniu zdrowotnemu; warunek ten uważany był za spełniony w przypadku rencistów, emerytów i innych osób objętych systemem zabezpieczenia społecznego państwa delegującego¹⁰.

Radikalna zmiana rozumienia pojęcia „podleganie ustawodawstwu” wynika z treści wyroku TSUE z 25.10.2018 r., C-451/17¹¹.

W przytoczonym wyroku Trybunał orzekł, że art. 14 ust. 1 rozporządzenia nr 987/2009 w zw. z art. 12 ust. 1 rozporządzenia nr 883/2004 „należy interpretować w ten sposób, że pracownika zatrudnionego w celu oddelegowania do innego państwa członkowskiego należy uznać za osobę, która «bezpośrednio przed rozpoczęciem zatrudnienia podlega już ustawodawstwu państwa członkowskiego, w którym siedzibę ma jej pracodawca» (...), nawet jeżeli pracownik ten nie miał statusu osoby ubezpieczonej na podstawie ustawodawstwa tego państwa członkowskiego bezpośrednio przed rozpoczęciem zatrudnienia, o ile w tym momencie pracownik miał miejsce zamieszkania we wspomnianym państwie członkowskim, czego ustalenie należy do sądu odsyłającego”.

Stanowisko to zostało powtórzone w wyrokach Sądu Najwyższego¹².

¹⁰ Zob. wyroki SN: z 6.08.2013 r., II UK 116/13, LEX nr 1460956; z 2.10.2013 r., II UK 170/13, LEX nr 1574370.

¹¹ Wyrok TSUE z 25.10.2018 r., C-451/17, „Walltopia” AD przeciwko Direktor na Teritorialna direktsia na Natsionalnata agentsia za prihodite – Veliko Tarnovo, EU:C:2018:861.

¹² Zob. np. wyroki SN: z 31.10.2018 r., II UK 331/17, LEX nr 2573025; z 7.11.2018 r., II UK 341/17, LEX nr 2574438.

Osoba, która normalnie wykonuje działalność jako osoba pracująca na własny rachunek w państwie członkowskim, a która udaje się do innego państwa członkowskiego, by wykonywać podobną działalność, nadal podlega ustawodawstwu pierwszego państwa, pod warunkiem że przewidywany czas takiej pracy nie przekracza 24 miesięcy.

Wyrok SN z 29.11.2017 r., I UK 127/17, LEX nr 2435673

Podstawowym łącznikiem wskazującym prawo właściwe i stosowane wyłącznie w zakresie ubezpieczeń społecznych jest miejsce wykonywania pracy (por. art. 11 ust. 2 lit. a [obecnie ust. 3 – dop. red.] rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 z dnia 29 kwietnia 2004 w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego (...). Wyjątek polegający na podleganiu nadal prawu właściwemu dla ubezpieczeń społecznych według miejsca pierwotnego zatrudnienia, został – jako instytucja prawna – określony i wyłożony w art. 12 ust. 1 rozporządzenia nr 883/2004 oraz art. 14 ust. 1 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 987/2009 z dnia 16 września 2009 r., dotyczącego wykonywania rozporządzenia (WE) nr 883/2004 w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego (...) oraz w decyzji nr A2 Komisji Administracyjnej ds. Koordynacji Systemów Zabezpieczenia Społecznego. Stosowany jest wtedy, gdy pracodawca, mający siedzibę lub przedstawicielstwo w państwie, w którym zatrudnia pracownika, wysyła go w ramach istniejącej umowy o pracę, krótkotrwale do pracy w innym państwie.

Wyrok SN z 28.11.2017 r., III UK 266/16, LEX nr 2434677

1. W celu ustalenia, w razie potrzeby i w razie wątpliwości, czy pracodawca zazwyczaj prowadzi znaczną część działalności na terytorium państwa członkowskiego, w którym ma swoją siedzibę, instytucja właściwa w tym państwie zobowiązana jest zbadać wszystkie kryteria charakteryzujące działalność prowadzoną przez tego pracodawcę, w tym miejsce, w którym przedsiębiorstwo ma swą zarejestrowaną siedzibę i administrację, liczebność personelu administracyjnego pracującego w państwie członkowskim, w którym pracodawca ma siedzibę, oraz w drugim państwie członkowskim, miejsce, w którym rekrutowani są pracownicy delegowani, i miejsce, w którym zawierana jest większość umów z klientami, prawo mające zastosowanie do umów zawartych przez przedsiębiorstwo z jednej strony z pracownikami i z drugiej strony z klientami, obroty w odpowiednio typowym okresie w każdym z państw członkowskich, których rzecz dotyczy, oraz liczbę umów wykonanych w państwie wysyłającym.

2. Ocena, czy przedsiębiorstwo prowadzi normalną działalność, czy też znaczną część działalności innej niż zarządzanie wewnętrzne, powinna uwzględniać wszystkie kryteria charakteryzujące jego działalność oraz charakter przedsiębiorstwa delegującego. Wybór kryteriów powinien być dostosowany do konkretnego wypadku. Ocena ta powinna mieć charakter całościowy, a zatem stanowić ogólny wniosek wynikający z rozważenia wszystkich przyjętych kryteriów. Kryterium obrotu nie ma decydującego lub szczególnego znaczenia, jednakże osiągnięcie obrotu w państwie siedziby przedsiębiorstwa delegującego w wysokości ok. 25% całych obrotów może prowadzić do wniosku, że prowadzi ono w tym państwie znaczną część działalności, a więc normalnie prowadzi działalność.

Postanowienie SN z 19.12.2017 r., II UZ 109/17, LEX nr 2427167

Zakład Ubezpieczeń Społecznych oraz sąd ubezpieczeń społecznych są pozbawieni kompetencji do samodzielnej oceny stosunku prawnego stanowiącego tytuł ubezpieczenia społecznego w innym państwie członkowskim wobec osoby wnoszącej o ustalenie właściwego ustawodawstwa.

Wyrok SN z 18.01.2017 r., III UK 42/16, LEX nr 2238234

Poinformowanie przez osobę wykonującą pracę w dwóch lub więcej państwach członkowskich instytucji wyznaczonej przez właściwą władzę państwa członkowskiego, w którym ma miejsce zamieszkania, wymaga – ze względu na zaistnienie czynnika ponadkrajowego w ubezpieczeniu społecznym – zastosowania procedury przestrzegającej właściwość i kompetencje instytucji ubezpieczeń społecznych, przewidzianej w przepisach art. 16 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 987/2009 z dnia 16 września 2009 r. dotyczącego wykonania rozporządzenia (WE) nr 883/2004 w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego (...). Informacja, o której mowa, jest podstawą do niezwłocznego, lecz tylko wstępnego i tymczasowego ustalenia dla niej ustawodawstwa właściwego, stosownie do zasad kolizyjnych ustalonych w art. 13 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego (...). O tymczasowym określeniu prawa, według którego obejmuje się tę osobę ubezpieczeniem społecznym, instytucja miejsca zamieszkania wnioskodawcy informuje wyznaczone instytucje państwa, w którym wykonywana jest praca. Od tej chwili biegnie termin dwu miesięcy, w czasie których przynajmniej jedna z zainteresowanych instytucji może poinformować instytucję miejsca zamieszkania o niemożności zaakceptowania ustalonego ustawodawstwa lub o swojej odmiennej opinii w tej kwestii. Gdy to nie nastąpi, tymczasowe określenie ustawodawstwa staje się ostateczne. Legitymowanie się poświadczeniem na formularzu A1 o podleganiu ubezpieczeniu społecznemu w państwie członkowskim miejsca wykonywania pracy najemnej nie może być ignorowane przy ustaleniu ustawodawstwa mającego zastosowanie do zainteresowanego w trybie art. 16 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 987/2009 z dnia 16 września 2009 r. dotyczącego wykonywania rozporządzenia (WE) nr 883/2004 w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego.

Wyrok SN z 8.10.2020 r., III UK 139/19, LEX nr 3068795

Reguły koordynacji zabezpieczenia społecznego w Unii Europejskiej nie pozwalają na brak ustalenia podlegania przez pracownika ubezpieczeniom społecznym w żadnym kraju, w sytuacji, gdy wykonywał pracę za granicą i spełniał się tytuł podlegania ubezpieczeniom a został zgłoszony do ubezpieczeń społecznych w kraju zamieszkiwania.

Uwaga!

Aby po 1.05.2010 r. Polak oddelegowany do pracy w innym kraju UE mógł przez 24 miesiące płacić składki w Polsce, musi uzyskać z ZUS zaświadczenie (formularz A1) dotyczące właściwego ustawodawstwa. Odmowa wydania takiego formularza powinna nastąpić w drodze decyzji ZUS, od której przysługuje odwołanie do sądu powszechnego.

5.5.2. Zasada sumowania okresów ubezpieczenia (zatrudnienia i zamieszkania)

Zasada sumowania okresów ubezpieczenia ma na celu zachowanie praw ubezpieczonych tak, by korzyści wynikające z zabezpieczenia społecznego były dla korzystających ze swobodnego przepływu nie mniejsze niż dla osób, których aktywność zawodowa miała miejsce w jednym tylko państwie członkowskim.

Polega na tym, że właściwa instytucja powinna uwzględniać w koniecznym zakresie okresy ubezpieczenia, zatrudnienia lub zamieszkania uznane przez ustawodawstwo któregośkolwiek państwa członkowskiego i traktować je jak przebyte w państwie, którego ustawodawstwo stosuje ta instytucja.

5.5.3. Zasada równego traktowania

Osoby, do których stosuje się postanowienia rozporządzenia koordynacyjnego, korzystają na takich samych warunkach z tych samych świadczeń i podlegają tym samym obowiązkom, ustanowionym przez ustawodawstwo państwa członkowskiego, co jego obywatele.

Zakazana jest dyskryminacja bezpośrednia ze względu na narodowość oraz dyskryminacja pośrednia, polegająca na konstruowaniu takich warunków, które są dla obywateli innych państw trudniejsze do spełnienia.

5.5.4. Zasada zachowania praw nabytych (transferu)

Świadczenia nabyte na podstawie ustawodawstwa jednego albo kilku państw Unii nie mogą być zmniejszane, zawieszane, zniesione z tej tylko przyczyny, że uprawniony do świadczeń zamieszkał na terytorium innego państwa członkowskiego niż państwo zobowiązane do wypłaty świadczenia.

Wykluczona jest możliwość uzależnienia wypłacania świadczeń z ubezpieczenia społecznego od posiadania miejsca zamieszkania na terytorium danego kraju; zagwarantowany jest transfer świadczeń.

5.5.5. Zasada równego traktowania świadczeń, dochodów, okoliczności i zdarzeń

W przypadkach, w których na podstawie ustawodawstwa właściwego państwa członkowskiego otrzymywanie świadczeń z zabezpieczenia społecznego albo inny dochód wywołuje pewne skutki prawne, odpowiednie przepisy tego ustawodawstwa mają także